

CSEKE PÉTER

Fiatalkotók erdélyi műhelyei 1965 és 1975 között

Lapok, viták, antológiák

A két világháború közötti korszak eszmetörténetéből is tudhatjuk, hogy az egymást követő nemzedékek önértéktudatát és célképzeteit a legszignifikánsabban az írói antológiák manifesztálják. Nem véletlen, hogy máig számon tartjuk a kisebbségi létviszonyok közepette európai távlatot kereső Tizenegyek 1923-as fellépését, illetve a második erdélyi írónemzedéket bemutató 1931-es antológiát, az *Új arcvonalat*, amelyet az tesz emlékeztetéssé, hogy az „erdélyiség fordulóján” (Tolnai Gábor) helyet adott László Dezső emblematikus tanulmányának, *A kisebbségi élet ajándékainak*, amelyik 1989 után is érvényes életprogramot kínált.

Amikor Lászlóffy Aladár válogatásában és előszavával 1967-ben megjelent a fiatal költők antológiája, a *Vitorla-ének*, a huszonnyolc költő és versíró közül tizenketten jelölték meg szellemi bölcsőhelyükként az Ifjúmunkást. Az 1974-es *Varázslataink* harminc alkotója közül tizennégyen hivatkoztak rá – kizárólag, vagy pedig más lapokkal (főként az Echinoszal) együtt. A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szerint lényegében a *Vitorla-énektől* számítható a második Forrás-nemzedék fellépése, a *Varázslatainktól* pedig a harmadiké. A kettő között olyan politikai-történeti mozzanatok feszültek, mint a) az 1968-as prágai tavasz európai nyitása, b) a Magyar Írószövetség által meghirdetett „kettős kötődés” romániai visszautasítása, c) az „emberarcú szocializmus” cseh-szlovákiai eltiprása, illetve d) Nicolae Ceaușescu 1971-es és 1974-es „kulturális forradalmának” tudatszűkítése. Jellemző, hogy a hatvanas évek végén írt *Varázslataink* című Markó-vers, amely az újabb nemzedékindító antológia címét adta, nem szerepel a válogatásban. Kivette a cenzúra. De mivel a borító már ki volt nyomva, a könyv címe megmaradt.

Ezek az időmetszetek is azt jelzik, hogy szellemi műhelyek nélkül nincs értékteremtés, illetve esztétikai értékválasztás. Így van ez még akkor is, ha az irodalmi folyamatok alakulására adott esetben erőteljesen kihat a geopolitikai vagy belpolitikai érdekszféra igényérvényesítése.

Az előadás a Tokaji Írórtábor tavalyi, *Eltiltva és elfelejtve* című konferenciáján hangzott el.

Az irodalom- és sajtótörténeti tények ismeretében ma már teljesen egyértelmű: mindazok az értékek, amelyek a kommunista diktatúra évtizedei alatt kisebbségi kultúránkban önálló életre keltek, nem a hatalommal való „párbeszédnek” köszönhetően jöttek létre, hanem annak ellenére; súlyos egyéni és közösségi kompromisszumok árán. Amiért – nem egy esetben – halálukig viselniük kellett a „szégyenkeresztet”.

Húsz évvel ezelőtt éles pengeváltás zajlott le Egyed Péter és Kányádi Sándor között Székelyudvarhelyen a Majla Sándor szerkesztette *Fagyöngy* című antológia bemutatóján.¹ Egyed Péter azt a folyamatot írta le, amely oda vezetett, hogy a kommunista diktatúra idején a romániai magyar irodalomból „kivándorló irodalom” lett. (A szintagma később Láng Gusztáv egyik esszéjének címeiként vált ismertté.²) Kányádi mondandójának lényege így hangzott: a diktatúra túlélésének nem a kivándorlás vagy az önpusztítás volt az alternatívája. „Hol vannak azok a zseniális nagy művek – kérdezte –, amiket az elmúlt rendszer miatt nem tudtak publikálni az írók? Nincsenek, mert valahogy az tette azokat a korábbi műveket halhatatlanná – akkor legalábbis jelesnek hittük azokat –, hogy metaforákba kellett csomagolni mindent, amit ma az utcákon is ki lehet kiabálni. Tehát a diktatúra valamilyen költői igényességre szoktatott.”³

„Péntek esti srácok” –

Kolozsvárt, Bukarestben és Sepsiszentgyörgyön

1. „Péntektől péntekig éltünk – jegyezte fel kolozsvári diákjeveinkről Király László 1970-ben –, péntek volt a vasárnap, az ünnep [...]. A pénteki hadakozásoknak megvolt az a nagy érdemük, hogy írásra, gondolkodásra ösztönöztek. A kör olyan volt, mint egy felvevő-központ: kényszerített a »teremtésre«. [...] Minden vágyunk – természetesen – az volt: költőnek lenni, sőt újszerű, modern költőnek lenni. Imádtuk az akkor meginduló Forrás-sorozat első kötetét, az ötvenes évek szinte kötelezően hagyományos formáitól

1 *Fagyöngy 1994 – Kortárs romániai magyar költők*. Szerk. Majla Sándor. Ablak Kiadó, Székelyudvarhely, 1994. A bemutatóról lásd a Romániai Magyar Szó tudósítását (1994. november 29.)

2 Láng Gusztáv: *Kivándorló irodalom*. Kísérletek. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1998.

3 A disputát Cseke Gábor riportermagnója rögzítette. Lásd in: Cs. G.: *Jelentések magamról. Emlékezések ellenfényben*. Polis Kiadó, Kolozsvár, 2009. 34–47.

elforduló Lászlóffy Aladárt, Szilágyi Domokost, Hervay Gizellát, később Jevtusenko őszinteségét, Voznyeszenszkij ragyogó formai tökélyét, Juhász Ferencet. És imádtuk mindenkifölött – mesterünként – a költőfejedelmet, a költő-istent, a tündöklően-fájdalmas József Attilát. És írtunk és vitatkoztunk reggeltől estig.²⁴

„Jó iskola volt. Marhaságokat nem lehetett mondani – fejtette ki 2012-ben Körössi P. József kérdéseire válaszolva Markó Béla, akit 1971-ben választottak másodéves egyetemi hallgatónak a Gaál Gábor Kör elnökévé. – Volt politikai töltete is: utalásosan ugyan, de sok minden elhangozhatott a rendszerrel szemben. [...] Nekem akkor ez volt a központ. Nemcsak bölcsészek jártak, hanem matematikusok, fizikusok, de teológusok is.”²⁵

A hatvanas évek első felében a Gaál Gábor Kör mintegy 100–120 tagot számlált. (Markó Béla 150-re is emlékszik.) A kör törzsgárdája 1965-től részben az Ifjómunkáshoz került, három-négy év múlva pedig a megéjszítéskor létrehozott pártlapokhoz (Megyei Tükör, Hargita). Lázár László, a bukaresti ifjúsági hetilap irodalmi-művészeti szerkesztője 1963-tól gyakran megfordult a körben, mappájába gyűjtve a közlésre kiszemelt verseket, műfordításokat, elbeszéléseket. A lap ugyan a KISZ KB irányítása alá tartozott, de 1967-1968 táján már ez a függelék meglehetősen lazának bizonyult.⁶ Részben ennek köszönhető, hogy a hatvanas évek derekán minden más lapunkat jócskán megelőzve elsőként talált magára ez a szerkesztőség, amelynek 1963 és 1967 között rendre tagjává vált Aradi József, Cseke Gábor, Domokos Eszter, Elekes Ferenc, Gálfalvi György, Hervay Gizella, Kocsis István, Matekovics János, Müller Ferenc..., akik a szerkesztői munkával, az irodalmi és újságírói műfajokkal nem „gyorstalpaló” tanfolyamokon (netán moszkvai vagy bukaresti „íróiskolákban”) ismerkedtek meg, hanem egyetemi és irodalmi közegben. Erdemüknek tudatható be, hogy Dali Sándor főszerkesztő „politikai háttérbiztosítása” idején megteremthették működésük perspektíváját, ama bizonyos „Ifjómunkás-szellem”-et. Ami mindenekelőtt a konok

szókimondásban, az objektív valóságfeltárásban, az újságírói és irodalmi műfajok korszerűsítésében öltött testet.

A folyamat lényegére nagyon jól rávilágít Gálfalvi György kötetben is megjelent *Arcképek* című – Igaz Szó- és Utunk-beli – sorozata.⁷ A *Marad a láz?* tizenegy portré-interjúja a sorsvállalás erkölcsi tartásáról, a morális erőforrások felkutatásáról, az értékörzés és értékteremtés célképzetéről tanúskodik. Miként Balázs Ferenc és Jancsó Béla 1923-as vállalkozása. (Nem vagyok a számmisztika megszállottja, de meglehet, hogy Gálfalvi vállalkozása az 1923-as indulásra utal, lévén, hogy tizenhat éves korától szenvedélyesen érdeklődött Balázs Ferenc életműve iránt.) Miután a Gaál Gábor Kör a hatvanas évek derekán szétfeszítette önnön kereteit, egyetemet végzett tagjai újabb megnyilatkozási lehetőségeket kerestek és találtak maguknak. Ilyen volt az 1967 áprilisától – ugyancsak Lázár László szerkesztésében – megjelenő havi melléklet, az Irodalom–Művészet, vagyis az IM, amely a fiatal képzőművészeknek is nyilvánosságot biztosított. Ugyancsak lényeges: az Ifjómunkás vezéregyéniségei által generált szellem azt követően is utat tört magának, hogy markáns képviselői 1968-tól törvényszerűen más fórumoknál láthattak addigi törekvéseik kiteljesítéséhez (Gálfalvi az Igaz Szónál, Aradi a Korunknál, Kocsis István az Utunknál). Nem véletlen tehát, hogy a hetvenes évek elején fellépő fiatal kritikusok első csoportos jelentkezésének már az Igaz Szó adott helyet, a fiatal szociológusok bemutatkozását pedig a Korunk segítette; és az sem, hogy a *Vitorla-ének* költői után az irodalmi életben *eseményt* jelentő esszéíró nemzedék lényegében az Ifjómunkás megkerülésével jutott el a nyilvánosságához. Akkoriban időnként már fiatalokat indított az Utunk, az Igaz Szó, a Korunk; volt Pegazus-rovata a Művelődésnek, Alfa-rovata a Brassói Lapoknak.

Érdeemes végiggondolni, hogy milyen tisztázódási folyamatok indultak be ilyenformán: az IM megjelenése és a *Vitorla-ének* megjelenése után már lehetett széles körű vita magáról az antológiáról és arról a költői magatartásformáról, amely a vitorlaénekeselek legjobbainak sajátja; előtérbe kerültek a Forrás-könyvek, tisztázódtak a sorozat szerkesztésének szempontjai; volt riportvita, modernség- és korszerűség-vita; később pedig az európaiság és provincializmus kérdései is előtérbe kerültek... A riportvita tanulságai viszont

4 Király László: *Péntek esti srácok*. Utunk Évkönyv 1970. Kolozsvár, 1970. 93–96.

5 Körössi P. József: *A magyar kártya. Beszélgetés Markó Bélával*. Kossuth Kiadó, 2012. 126–127.

6 Azoknak az éveknek a politikai történéseit, az Ifjómunkás szerkesztőségének belső életét, a kor hangulatát idézi a *Jelentések magáról* című könyv.

7 Gálfalvi György: *Marad a láz?* Kriterion, 1977.

néhány év múltán a Korunk és az Igaz Szó hasábjain gyűrűznek tovább, s a második Forrás-nemzedék ugyancsak az Igaz Szóban tisztázza álláspontját, néz szembe önmagával, vállalásaival, eszköztárával.

Időközben felzárkózott a következő nemzedék is, amelynek együttes bemutatkozására 1974-ben a *Varázslataink* nyújtott lehetőséget. És az a furcsa dolog történt, hogy miközben az IM a fiatalok közlési terének bővítéséért, a fiatalok művészi teljesítményének elismertetéséért hadakozott, azt vallotta: lehetővé kell tenni, hogy olyanoknak és akképpen mutatkozzanak meg, amilyenek valójában is, egyszer csak azt tapasztalta, hogy nyitott kapukat döngött, mert az irodalmi közvélemény elfogadta azt a látásmódot, szentesítette azt az értékrendet, amit a hasábjairól „kinőtt” első nemzedék magával hozott; másodszer meg szembe kellett néznie azzal a tényvel, hogy az újabb nemzedék valójában nem is olyan, amilyenek hasábjain megmutatkozott; eszmélésének tanulságait sokkal nagyobb átütőerővel fogalmazta meg egyebütt. Igaz, ekkor már az irodalomközpontúság-vita után vagyunk, átalakulóban az erdélyi magyar művelődés szerkezete. A legfiatalabb nemzedéknek tehát a szellemi élet szélesebb pászsmáján kellett elhelyezkednie. Noha a vers, a novella továbbra is megmaradt indító műfajnak, elsősorban nem ezeknek a szellemi teherbírásához fűződnek a jelentősebb teljesítmények. A *Vitorla-ének* megjelenésekor valahogy a költészet primátusa volt a szembetűnőbb. A *Varázslataink* és a *Hangrobbanás* című antológiák vitája kapcsán pedig arra derült fény, hogy ennek a nemzedéknek nem a költészet a fő erőssége; nagyobb rálátásuk nyílt a szellemi élet egészére, s így nemcsak a totalitás-igény munkál bennük, de már kezdettől az ésszerű munkamegosztást érvényesítették: a legfiatalabb nemzedéknek kritikus-, esztéta-, sőt filozófusgárdája is megmutatkozott – s talán éppen ez volt a fő erőssége.

Az Ifjúmunkás réteglap volt, ámde legjobb periódusában huszonnyolc-harmincezer példányban jelent meg. Ilyesmi ma már elképzelhetetlen, mi több: a romániai magyar sajtó rendszeréből jó negyedszázada hiányzik ez a lap típus. Amikor az IM a művészi ön-

kifejezés célravezető útjait keresők kezdeti sikereit vagy pillanatnyi kudarcait számba vette, nemcsak a fiatal alkotók kiforrását segítette elő és gyorsította fel, de lényegében előkészítette, egész olvasótáborát fogékonyra tette azoknak a művészi értékeknek a befogadására, amelyek később az irodalmi és művészeti élet arculatát markánsan alakították. Akár tudatosan, akár ráérezésből, lényegében a Tizenegyek antológiájával jelentkező kezdeményezést avatta továbbépítésre méltó erdélyi hagyománnyá az IM, nyomában pedig a *Vitorla-ének*, amikor igénybe vette a kolozsvári

Keresztelő Szent János (1984)

és bukaresti képzőművész-növendékek közreműködését. A Tizenegyek írásait annak idején tizenegy képzőművész grafikája is emlékeztetessé tette. A *Vitorla-ének*ét Árkossy István, Kopacz Mária, Bencsik János, Papadupolos Adonis, Venczel János, Vass Tamás grafikái. Valamennyien érvényes életművet teremtettek.

Magam is a Gaál Gábor Kör tagjaként kezdtem 1963 őszén, Lászlóffy Aladár biztatására vitorla-énekesként folytattam, első kötetesként a Forrás második nemzedékével indultam. De nem versekkel, hanem – bármennyire is meglepő volt ez akkoriban – az irodalom és művészet forrásvidékeit becserkésző szociográfiai riportokkal. Azt szoktam mondani: írtam annyi verset, hogy megtudjam: nem vagyok vérbeli költő. De azóta sem feledhetem az illyési axiómát: nem lehet becsületes ember az, aki abbahagyja a versírást. A költészet tehát az igazmondás, a lényeglátás, a becsület, az emberi tartás szinonimája. Szabadság- és teljességigényünk állandó ébren tartója.

Akik birtokában voltak a vérbeli költői/írói tehetségnek, azoknak a tollából – ekképp emlékezik hetvenévesen Király László – „pimaszul áradt” a szabadság. Történt mindez ugyancsak „pimaszul figyelők” (besúgók, szekusok) jelenlétében. „Csak akkor vettünk erről tudomást, amikor már késő volt – szerencsére. Ha az elején megijedtünk volna, se irodalmi kört nem szervezünk, sem az évek óta betiltott színjátszó kört nem élesztjük fel.”⁸

8 Varga László: *Sarki éj Pazsgában*. Krónika, 2013. június 20.

Alighogy kiszabadultak az '56-os elítéltek (Paskándi Géza, Páll Lajos, Dávid Gyula és társaik), 1964 őszén a szeku máris lecsapott a Gaál Gábor Körre. Akinél egy-két Dsida-kötetet megtaláltak, az eleve nacionalistának számított. És hogy még mi mindennek, arról a nemzedékszervezőnek tekintett Gálfalvi Györgyről készített belüleges jelentések hatezer lapja alapján is képet alkothatunk.⁹ Annak idején is tudtunk, persze, Gálfalvi, Farkas Árpád, Király László, Molnos Lajos, Apáthy Géza és mások meghurcoltatásáról, csak hogy ez aztán évtizedekig tabutéma volt. Az már bizonyára mélylélektani okokkal magyarázható, hogy a – vontatottan előkerülő – szekusdossziék megismerése után is akadozik a velünk történt dolgok kibeszélése. Negyvenkilenc évnek kellett eltelnie, amíg Gálfalvi György le tudta írni ezt a lakonikus mondatot: „1964. november kilencedikén nagyon megverték”. Máig tartó *szégyenérzettel* fojtotta magába a történeteket, amiért egy irodalmi kérdésben kifejtett őszinte véleményéért annak idején *emberi méltóságában* így megalázhatták.

A súlyos bántalmazás indoka? A „csak azért is” ifjonti „odamondás”, a dacos főtartás, a minden alapot nélkülöző vádaskodások indulatos visszautasítása. Olyanoké, mint az általunk proletkultosnak tartott idősebb nemzedék középiskolában tanított „teljesítményének” lebecsülése, a külföldi irodalom kultusza, következésképpen az „idegen érdekek szolgálata”. Az előzmény: egy Szilágyi István-novella kapcsán Gálfalvinak vitája támadt Nagy Istvánnal. Az illegalista múltra visszatekintő munkásíró – akinek maradandó értékű regényeit Püski Sándor adta ki a negyvenes évek elején – azt állította, hogy Szilágyi nem ismeri a munkások életét. Mire Gálfalvi azzal érvelt, hogy a fiatal novellista nemrég még vasúti fűtő volt, Nagy István pedig utoljára a harmincas években dolgozott munkások között Galacon. Nagy István megsértődött – olvasható Gálfalvi György készülő emlékiratában, a *Kacagásaink*ban –, elpanaszolta, hogy a Gaál Gábor Körben a fiatalok tiszteletlenek. „Valakinél gellert kapott a megjegyzése, utána néztek, ki volt tiszteletlen...” Hogy miért számított tiszteletlennek Gálfalvi? Azért, mert nem rejtette véka alá: Nagy Istvánt ugyan korlátolt embernek tartja, de egyszersmind olyan írónak, akinek vannak emlékezetes írásai is.¹⁰

9 Gálfalvi György: *Csobbanó szavaink*. Részlet a *Kacagásaink* című emlékiratból. Látó, 2013. 7. 67–95. Lásd még: uő.: *A gazember, aki voltam*. Bárka, 2013. 2. 81–91.

10 Uő.: *Csobbanó szavaink*. I. h.

Hogy 1989 után Gálfalvi György miért hallgatott mostanáig az 1964-ben történekről? Miért kellett továbbra is együtt élnie a folyamatosan tudatgörcsöt előidéző emlékekkel? Azért, mert nála nem vált be a kibeszélés terápiaja. „Az én sebeim évtizedek után is pontosan úgy sajognak – olvasható megrendítő önvallomásában –, mint amikor kaptam őket. Maradnak tehát a rémálmodok, amelyek végigkísértek az életemen (...). Ezekben a rémálmodokban rendszerint szekusokkal viaskodom, úgy akarnak valakik megfojtani, hogy ne kiálthassak, ezért szörnyű torokhangon üvöltözök, féléber állapotban magam is hallom saját üvöltésemet. (...) Akit egyszer megverték, az tudat alatt örökre megvert ember marad...”¹¹

2. Gálfalvi megveretésének idején Gheorghe Gheorghiu-Dej uralmának utolsó hónapjait éltük. Ceaușescu hatalmi térnyerésének kezdetén látszólag „finomodtak” a módszerek, lazult a cenzúra szorítása, a megfigyelések azonban folytatódtak az Ifjúnomásnál éppúgy, mint a frissen indult megyei lapoknál, majd a rádió- és tévészerkesztőségekben, a könyvkiadók műhelyeiben. Magam is csak utólag tudtam meg, hogy Baróti Pál, Lászlóffy Aladár, Szabó Gyula, Bodor Pál, Fodor Sándor időnkénti vagy tartósabb jelenléte a Gaál Gábor Kör vitáin nemcsak az „írónvelést” szolgálta – „villámhárítói” szerepet is magukra vállaltak. Erre a „játékonykodásra” változatlanul nagy szükség mutatkozott a későbbiekben is. A meggyésítés előtti években Dalit Sándor főszerkesztő védte Bukarestben a bátor hangvételű csapat tagjait, 1968 elejétől pedig Sepsiszentgyörgyön óvta a „fiúkat”. Tömöry Péter nemrég korjellemző epizódot idézett fel. A „hőskorban” – fejtette ki egy interjúkérdésre válaszolva – Király Károly megyefőnök arra figyelmeztette Dalit: emberei (Farkas Árpád, Csiki László, Magyar Lajos, Czegő Zoltán, Tömöry, Vári Attila...) kivétel nélkül mind ott vannak az állambiztonságiak látóterében.¹²

Bodor Pál – akinek rokoni kapcsolatai révén 1966-tól alkalma volt betekinteni a bukaresti politika boszorkánykonyháiba is – 2000-es visszatekintésében megírta, hogy hatalma megszilárdítása érdekében Ceaușescu „egyszerre tett engedményeket a sérelmeiket és követeléseiket hangoztató kisebbsé-

11 Uo.

12 Simó Márton: „Itt van a nyelvi és szellemi bölcsőm Udvarhelyen”. Székelyhon.ro. 2013. július 26. <http://www.szekelyhon.ro/aktualis/udvarhelyszek/aitt-van-a-nyelvi-es-szellemi-bolcsom-udvarhelyena>

gieknek és a nacionalista többségieknek”.¹³ Az engedmények (nyugati utak, korábban hallgatásra ítélt írók megszólalása, betiltott művek jócskán megcsonkított újrakiadása) azonban mulandóak voltak. Hosszabb életűeknek az intézmény-teremtések (Kriterion Könyvkiadó, *A hét*, a magyar nyelvű rádió- és tévéműsorok) bizonyultak.

Csakhogy: ami 1968 szeptemberében még reménykeltő lehetett, annak életre keltését ugyanazon év decemberében már meg is lehetett akadályozni. Miként azt az Echinox előtörténete bizonyítja. Ennek tanulságairól az 1970-ben meghurcolt Ágoston Vilmos így beszélt az 1990-es Debreceni Irodalmi Napokon: Ceaușescu „külpolitikai taktikából időlegesen paktumot kötött a romániai magyarsággal, még precízebben, azért hozta létre a kisebbségi intézményeket, hogy szembeállíthassa a magyarországi közös irodalmi és irodalmon kívüli törekvésekkel. Előbb különválasztotta, aztán belügyivé minősítette, hogy saját magunk asszisztálásával azt csinálhasson velünk, amit akar.”¹⁴

Hasonlóképpen járt el Tito is, ha ugyan nem rava-szabbul. Nem sokkal halála előtt – Elek Tibor kérdéseire válaszolva – Gion Nándor 2002-ben így tekintett vissza a velük történetekre: „Az akkori jugoszláv politika nagyon jól látta a mi helyzetünket, és igyekezett kézben tartani, irányítani bennünket. Azt mondta, jól van, fiúk, csináljátok, írjatok, ti különb magyarok vagytok, mint a magyarországi magyarok.” Minek következtében minden anyagi támogatást megkaptak, hogy világpolgároknak, „kozmpolita zseniknek” érezhessék magukat. Nem kellett esküdniük a szocialista realizmusra, nyugodtan foglalkozhattak a modern irányzatokkal. Egy frissen megjelent Gion-kötet (*Véres patkányirtás idomított görényekkel*) utószavában Gerold László nem látja bizonyítottnak azt a kérdést, hogy a jugoszláv hatalmi gépezet Magyarország ellen akarta volna hangolni a vajdasági magyar fiatalokat. A Symposium és az Új Symposium történetének beható feltárása nyomán minden bizonnyal árnyalt képet kapunk erről is.¹⁵

13 Bodor Pál: *A zsarnok „liberalizál”*. Miért „engedett” 1968-ban Ceaușescu a romániai magyar igényeknek? Magyar Média, 2000. 1. 50–56.

14 Ágoston Vilmos: *A levágott kéz felelőssége*. In: Pomogáts Béla (szerk): *Haza, a magasban*. A „kettős kötődés” vita 1968–1969. Mentor Kiadó, 2011. 234–245.

15 Vö: Sándor Zoltán: *Gion Nándor: Véres patkányirtás idomított görényekkel*. Kortárs, 2013. 7. 174–176.

Huszonnyolcak, tizenegyek

1. Szilágyi Domokos nemes egyszerűséggel ezt a címet adta a *Vitorla-énekről* írott kritikájának: *Huszonnyolc*.¹⁶ Merthogy ennyi szerzője volt az 1967-es antológiának. A gesztus Szentimrei Jenőt juttatja eszünkbe, aki 1923-ban ekképpen tette emlékezetessé a kisebbségi helyzetben eszmélkedő tizenegy pályakezdő alkotó fellépését: *Versek, elbeszélések, tanulmányok tizenegy fiatal erdélyi írótól erdélyi művészek rajzai-val*. Azóta is tizenegyekként emlegetjük őket. Hogy mi dagasztotta a huszonnyolcak – Balatont, Fekete-tengert, Atlanti- és Csendes-óceánt addig nem látott költők és versírók – vitorláit? Az Király László címadó költeményéből megtudható. A szabadságigény ébrentartása: „*ujjammal fonott szépszemű háló / vitorla vitorla tengerre szálló / elszálló háromszög két égre bomló / estére térülő holló*”.

A *Vitorla-ének* természetesen párhuzamba vonható a hatvanas évek második felében fellépő nemzedéki csoportosulásokkal, a Hetek és a Kilencek önszerződésének tanulságaival is.

Az Igaz Szó-beli Fórum-cikkből az olvasható ki, hogy Szilágyi Domokos felemásnak, egyenetlennek és megkésettnek tartotta az antológiát. Mindezzel tisztában volt a válogatás „vakmerőségét” magára vállaló Lászlóffy Aladár is, aki a *Bevezető*-ben eképp ajánlotta az olvasók figyelmébe a kötetet: „Kezdestről van szó, a legtisztább és legjelentősebb pillanatról azoknak, akik valóban alkotók lesznek, és tisztas ifjúkori fegyvertényéről azoknak, akik a továbbiakban kihullnak a sorból.”¹⁷ Szilágyi Domokos nem tagadja, hogy versolvasóként nagyon kegyetlen tud lenni, nem riad vissza a szörszálhasogatástól sem. Minél alaposabban „gyámbássza” a jó verset – fejtette ki –, az egyre jobban feltárja szépségeit, új gondolatokat, társításokat sugall. „A rossz vers pedig minden újraolvasásra csak rosszabb.” Ezek után így mérlegel: „Vannak itt tizennyolc évesek és harminckett évesek, akarnokok és tehetségek, együgyűek és bölcsek – végső soron: dilettánsok és költők egyaránt.” Hogy a huszonnyolcak közül kiben látta meg a vitathatatlan költői tehetséget? Mintegy hat szerzőnek előlegezett tiszteletet, de neveket nem említett. Hogy bizonnyára elsősorban Király Lászlóra, Farkas Árpádra,

16 Szilágyi Domokos: *Huszonnyolc*. „Vitorla-ének”. *Fiatalköltők antológiája*. Igaz Szó, 1967. 9. 427–431.

17 *Vitorla-ének*. *Fiatalköltők antológiája*. A verseket válogatta és a bevezetőt írta Lászlóffy Aladár. Ifjúsági Könyvkiadó, 1967. 8–9.

Palocsay Zsigmondra gondolhatott, az annak alapján állítható, hogy mindhármuk első kötetéről „megbecsülő hangon”, empatikusan értekezett.¹⁸ Palocsayval pedig később a társalkotói együttműködést is vállalta. (Gondoljunk csak az 1971-es *Fagyöngy* című emblemikus kötet „négykezeseire”).

A párhuzam kedvéért érdemes itt utalni arra, hogy a Tizenegyeket elsőként bíráló Kuncz Aladár egyedül Finta Zoltán jelentkezéséről állapítja meg, hogy „nemcsak verseket ír, hanem költői egyéniség is. A többi inkább csak utat keres, vagy éppen helytelen útra tévedt.” A többi – Dobai István, Jakab Géza, br. Kemény János, Maksay Albert és Mihály László – később sem költőként bizonyított. Finta Zoltánt pedig ma már csak a lexikonok tartják számon, nem az irodalomtörténeti kézikönyvek. Kilencven év távlatában ugyancsak kitűnik: mennyire fontos az, hogy az irodalom holnapi arculatát fürkésző szerkesztők és kritikusok idejekorán az írásművészet törvényeinek betartására figyelmeztessék az indulókat. Kuncz ezt az igényt Tamásival szemben is érvényesítette, s hogy milyen eredményességgel, azt az is bizonyítja, hogy a Tizenegyek tizenegyedik évfordulóján kiderült: már csak egyedül Tamási Áron számított kimondottan szépírónak.¹⁹

Felmerülhet a kérdés: Szilágyi Domokos vajon ismerte-e az 1923-as antológiát? Lászlóffy bizonyára. A műves grafikai lapok beszerkesztése alighanem erre utal. Szilágyi Domokos figyelmét nem is kerüli el a *Vitorla-ének* „ékessége”. Szóvá is teszi a kiadó szűkmarkúságát: „Nem lehetett volna több fiatal képzőművészt bemutatni?” A *Tizenegyekben*, mint tudjuk, ugyanannyi pályakezdő képzőművész mutatkozott be, mint ahány költő, próza- és tanulmányíró.

2. A kötetbe foglalt 106 vers alapján Kántor Lajos sem rejti véka alá, hogy a kevesebb név és a több vers alapján megbízhatóbb képet lehetett volna kialakítani a fiatalok lírai törekvéseiről. Ennek ellenére a *Vitorla-ének* „feltétlen sikerét” indokoltnak tartja: „Kányádiék és Lászlóffyék után talán a harmadik nagy költői kirajzásnak vagyunk tanúi.” Az Utunkban megjelent elemzés szerzője nemcsak arra keresi a választ, hogy e „lírai csoportkép” alapján lehet-e arra következtetni, hogy „milyen irodalmunk állapota, közérzete 1967-ben”. Ő az egyéni arcéleket is igyekszik felvillantani, hiszen nyilvánvaló, hogy nem mindenki költői egyéniség is, aki Lászlóffy Aladár tehetséggondozásának köszönhetően az antológiában helyet kapott. Ilyen szívet melengető és máig érvényes megállapításokat olvashatunk: „Király László már önálló s nem akármilyen, minden évben termő kötettel lépett be a romániai magyar lírába...”; „Farkas Árpád érzelmegazdagsága vitathatatlan esztétikai szinten jelentkezik...”; „Kenéz Ferenc »képkivágásai« sok kel-

Kultúr halmaz (1985)

lemes meglepetést sejtetnek...” Örömmel jelzi, hogy az antológia „egyik igazi új felfedezettje a friss hangú Balla Zsófia formaérzéke”.

Végkövetkeztetése: a) „a megtéveszthetetlen őszinteség-igény része irodalmunk közérzetének”, b) az őszinteség-igény a fiatal alkotók felelősségtudatával társul, c) ám nem árt, ha idejekorán számolnak azzal, hogy kétely nélkül a hit sem visz előbbre.²⁰

Az akkor még filozófia szakos egyetemi hallgató, a később fellépő elméletíró nemzedék tagja, Molnár Gusztáv a bizakodás vagy a szorongás tudatállapotát boncolgatja a *Vitorla-ének* kapcsán. Annak idején jobban oda kellett volna figyelni ezekre – az Ifjúmunkásban megjelent – gondolatokra: „Túláságosan a fellegekben járunk, túláságosan magasan, s úgy

18 Bertha Zoltán: *A kritikairó Szilágyi Domokos*. Forrás, 2012. 5. 101–108.

19 Kuncz Aladár: *Tizenegyben*. Ellenzék, 1923. augusztus 5.

20 Kántor Lajos: *Irigység és tanulság*. Utunk, 1967. 29.

látszik, megszoktuk a hegyi klímát, mert a lélegzés már nem is esik nehezünkre. Tanuljunk már meg egyszer kételkedni, s a kérdéseket ne csak azért tegyük fel, hogy felelhessünk rájuk. Találjuk meg a módját, hogy az egyetemes ne legyen üres, tehetetlen, ellentétes erők szegüljenek benne, s vessék széjjel a mázat, ha nem elég erős.”²¹

Nem Király László volt az egyetlen, aki Forrás-kötetével megelőzte a *Vitorla-éneket*. A következő egy-két évben pedig Balla Zsófia, Csiki László, Éltető József, Farkas Árpád, Kenéz Ferenc, Magyarai Lajos, Miklós László lépett önálló kötetrel a nyilvánosság elé, tehát olyanok is, akik Gaál Gábor-körök voltak ugyan, de nem vitorlaénekesek. Hogy miként zajlott az akkori Forrás-kötetek szerkesztése? Ezt valójában Bodor Pál tudná megmondani, aki a Gaál Gábor Kör törzstagjainak pályáját az Irodalmi Könyvkiadó főszerkesztőjeként is egyengette Bukarestben.

3. A román Oktatási Minisztérium és a Diák-szövetség 1968. szeptember 20-i együttes határozata alapján a felsőoktatási intézmények diákjai időszaki sajtókiadványokat indíthattak. A Kádár-rendszerben „renitensnek” tekintett *Mozgó Világ* 1987. februári számában Martos Gábor megírta az Echinot magyar oldalainak addigi történetét.²² A harmadik Forrás-nemzedékről szerkesztett 1994-es kolozsvári kiadványában is részletesen kifaggatta Ágoston Vilmost az előtörténetéről.²³ Az egyetem rektora, a hírhedt Ștefan Pascu „udvari” történész ellenezte a – Molnár Gusztáv, Ágoston Vilmos és Bíró Béla által tervezett – *Új hajtás* című önálló magyar lap beindítását, noha engedélyük volt rá, és elrendelte, hogy a bölcsészkaron működő diák-önképzőkör nevével (Echinot) indítsanak háromnyelvű folyóiratot. Aminek sem a kör vezetői (Ion Pop, Marian Papahagi), sem a német diákok (Peter Motzan, Werner Söllner) nem örvendtek. Hogy mennyire diktatórikus eszközökkel indították az Echinotot, az abból is kiderült, hogy a rektorátus által kinevezett főszerkesztő, Eugen Uricaru, mielőtt Ágoston Vilmosékra csukta volna az ajtót, kijelentette: „vagy

aláíratok, hogy mind tagjai lesztek az Echinotnak, vagy addig nem mentek ki innen”²⁴

A lapcím napéjegyenlőséget jelent, vagyis azt az átmeneti időzónát, amikor a nappal és az éjszaka hossza egyforma. A havi huszonnégy oldal terjedelemből mindössze három volt a magyar, és egy a német diákoké. Az oldalszám-elosztásban nyilván nem az esélyegyenlőség, hanem az akkori nemzetiségi számarány volt az irányadó. Ágoston Vilmos, Csorján Ferenc, Molnár Gusztáv, Tamás Gáspár Miklós ez ellen tiltakozva újraalakította a Korunk Körét, amit aztán a belügy nagyon hamar megszüntetett. Ágoston Vilmost pedig a Korunk Körben elhangzott előadása s egyik novellája miatt 1970-ben – miközben fontos nemzetiségi intézmények alakultak – letartóztatták. A vizsgálat szabadlábban történt – idézte fel a Martos Gábornak adott interjújában Ágoston. „Már akkor megtanulhattam a szabadság fogalmát – fűzte hozzá –, mert minden éjjel kiengedtek egy órára... Világosan elhatárolódott tehát, hogy vannak helyzetek, amikor nem nyílik mód, nem érdemes kompromisszumra lépni, mert akkor abból nem lesz egészséges szellemi élet.”²⁵

1968-as kompromisszumok és szégyenérzetek

1. A „kettős kötődés” visszautasítása. Aki hallotta vagy olvasta Kádár János 1958 februárjában Marosvásárhelyen elmondott szégyenletes „romániai” beszédét, az a prágai tavasz idején örömmel vehette tudomásul a Magyar Írószövetség székházában 1968. május 10-én lezajlott – és később az irodalmi lapokban folytatott – ún. „kettős kötődés”-vitát. Nem szükséges részletesebben kitérnünk a vita lefolyására és utóhatására, hiszen Pomogáts Béla nemrég kötetben is közzétette ennek dokumentumait, megfogalmazta tanulságait.²⁶ Arra is kitért, hogy a szomszédos országok pártvezetői „valamiféle magyar »nemzetegyesítés« rejtett programját vagy propagandáját” vélték felfedezni ebben az irodalom- és nemzetpolitikai jelentőségű vállalkozásban.

21 Molnár Gusztáv: *Tiszta lelkiismerettel* (Gondolatok a *Vitorla-énekről* – megjelenése napán). Ifjúnunkás, 1967. július

22 Martos Gábor: *Éjegyenlőség*. „Kitaposott irodalmi ösvények szélén egy diáklap”, az Echinot. *Mozgó Világ*, 1987. 2. 59–70.

23 Martos Gábor (szerk.): *Marsallbot a hátizsákban*. A Forrás harmadik nemzedéke. Az interjúkat készítette, a tanulmányt írta, a műveket válogatta és a függelékét összeállította Martos Gábor. Erdélyi Híradó Könyv- és Lapkiadó, Kolozsvár, 1994. 358. p.

24 Uő: uo.

25 Uő: uo.

26 Pomogáts Béla (szerk.): *Haza, a magasban. A „kettős kötődés”-vita 1968–1969*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2011.

A 2011-ben megjelent Mentor-kötetből kiderül, hogy Bukarest reagált a legvehemensebben a „kettős kötődés” budapesti meghirdetésére. Ceaușescu utasítására – perverz módon – a romániai magyar irodalmi élet jeles képviselőit kényszerítették a kényes feladat ellátására.

„Huszár Sándor, aki máskülönben természetesen híve volt a magyar irodalom nemzeti egységét szorgalmazó gondolkodásnak – írja a kiadvány élén megjelent áttekintésében Pomogáts –, az Utunk 1968. évi 31-es számában *A felelősség oszthatatlan* címmel a következőket szögezte le: »Mi, romániai magyar írók számos alkalommal kifejezésre juttattuk meggyőződésünket pártgyűléseken és Románia Szocialista Köztársaság Írószövetségében, amely szervnek mi is tagjai vagyunk. Álláspontunk tehát szilárd és világos: a romániai nemzetiségi irodalom kérdésében, miképpen a romániai közélet bármilyen más kérdésében is, a felelősség oszthatatlan, és arra csak is a Román Kommunista Párt és az ország népe tarthat igényt.« (...) Hasonló elveket fogalmazott meg az az állásfoglalás is, amelyet a marosvásárhelyi Igaz Szó két szerkesztőjének: Hajdu Győzőnek és Gálfalvi Zsoltnak a szövegezésében a folyóirat 1968. 7. számában közreadott *Felelősség azonos eszmények szolgálatában* című állásfoglalása képviselt. Ez a nyilatkozat, miközben arra utalt, hogy az erdélyi és a magyarországi irodalmat közös hagyományok kötik össze, bizonyos mértékben teret adott a magyar irodalmi kultúrát átfogó közösség gondolatának.”²⁷

Sorsom emlékezete című könyvében az Utunk-beli „visszautasítás” szerzője két korábbi változatát is közreadta 1968. augusztus 3-án megjelent cikkének, majd így folytatta: „A cikknek aztán még vannak változatai. Egyik meg is jelent. Abban vannak tőlem is mondatok.”²⁸ Nincs tudomásunk arról, hogy Huszár Sándor 1990 után visszatért volna a témához. Így be kell érünk azzal, amit említett könyvében

Szürke gém (1984)

tenyszerűen leszögez: Balogh Edgár, Domokos Géza és mások mellett ő is vállalta a magyarországi kritikus „buzgalom” lehűtését. Tehát jóhiszeműen? Politikai analfabetizmusból? Vagy „az érvényesülés, magamutogatás vágyától ösztökélten”? Az utóbbi kérdést Tompa István tette fel a *Hogyan történhetett?* című visszaemlékezésében,²⁹ de Huszár rám neheztelt meg, amikor Szegeden megtudta, hogy egyik tanulmányomban Tompa szövegéből épp ezt idéztem.

Szerencsére Domokos Géza is megszólalt ebben az ügyben. Álláspontját először 1990. november 16-án, a Debrecenben megtartott *Romániai magyar irodalom 1970–1990* című tanácskozáson, majd a Látó 1991. márciusi számában fejtette ki, melyet némi kiegészítéssel beépített visszaemlékezéseinek, az *Esélynek* az első kötetébe is. Az Előrében megjelent két cikknek ugyanis ő volt a szerzője. „Tudtam már akkor, 1968 nyarán – fejtette ki –, hogy a nyomásra, politikai és erkölcsi elveim ellenére megírott cikkem nem válik dicsőségemre. Méliusz József, Székely János, Bodor Pál, Beke György a tanúm: tudatosan vettem vállamra a szégyen keresztjét. Meg voltam győződve,

hogy akkor olyan helyzetben éltünk, oly sokféle voltak nyitottak a hatalom útjai [...], hogy ezt az ódiomot, ezt a rettenetet vállalnom kell. A morgó, vicsorgó vadat meg kell nyugtatni.”

Tehát *nyomásra* vállalta a művelődéspolitikus Domokos a cikk megírását – és *szégyenérzettel*. Ezt egyébként magam is tanúsíthatom. Azon a forró nyári délutánon (1968. július 24.) ugyanis, amikor második írásának kefelevonatát fészengve várta – az elsövel, a július 7-ivel nem volt meglepődve a felsőbb pártvezetés –, történetesen a bukaresti szerkesztőségben tartózkodtam. Azóta is bennem él Domokos Géza akkori izgatottsága és annak tudata, hogy a szóban forgó cikk előzetesen milyen „metaforfózion” ment át. Nem kolozsvári korifeusok avatkoztak a szövegbe, hanem maga az akkori legfőbb

27 *Uő: I. m. 22–23.*
28 *Vö. Cseke Péter: „Irodalomirányítás”: 1947–1989. Korunk, 1996. 7. 12–20.*

29 Tompa István: *Hogyan történhetett?* Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1997. Lásd még: Dávid Gyula: *A második Forrás-nemzedék és rokonai.* Utunk 1979. 24.

pártideológus. Az általa „véglegesített” kéziratot kellett visszafordítania magyarrá.

2. A „prágai tavasz” eltiprásának szégyenérzete. Az 1968-as nyitás emlékezetes „európai pillanatát” Nagy Gáspár még úgy érezkelhette, hogy az idő az ő költői indulásának tavaszmitológiáját igazolja. Ám már ugyanazon év nyarán az ősz kerül érdeklődésének középpontjába. A szemléletváltást azonban korántsem az évszakok „menetrend szerinti” változása idézi elő, hanem a történelmi idő újabb kisiklásának kiheverhetetlen traumája. A verseket, műfordításokat és költői prózát egyaránt tartalmazó közép-európai naplóban, a kilencvenes évek derekán napvilágot látott *Zónaidő*ben így vall minderről: „1968-ban, Szent István király napjának éjszakáján, tankoszlop dübörög elő a ködből, lezárják az utakat, elterelik a forgalmat. Eljegyeznek a történelemmel: előre és hátra az időben. Az emlékezés jogát és felelősségét tanítják ott nekem. És azt: hol is élünk. *Én nem vonulok be, de elfoglal Közép-Európa, lefoglal a szégyen.*”³⁰

Ugyanabban az időben, amikor Nagy Gáspárt *lefoglalja a szégyen*, augusztus 21-én délután Bukarestből utazom Kolozsvárra, onnan másnap Nagybányára, hogy a szilikózis bányász-pusztító hatásáról írjak riportot a központi magyar napilapnak. (Domoikos Gézáéknak, Beke Györgyéknek, Lászlóffy Aladáréknak köszönhetően akkoriban élte rövid időre szabott fénykorát az Előre, mely különösen a „második kulturális forradalom” meghirdetése után erőteljesen visszavetett – az idők könyörtelen változásának kétségbevonhatatlan jeleként – *magyar nyelven megjelenő román lappá*.) Nagy felbolydulás fogadott, amint „kiszállásra felkészülten” a szerkesztőségbe értem: a Varsói Szerződés egyesített csapatstestei hajnalban lerohanták a volt Csehszlovákiát, egyedül Románia *nem vonult be*. Mi lesz most? Mi is Csehszlovákia sorsára jutunk? A pártközponttól vártuk a sorshordozó döntést, ám onnan jó ideig semmiféle jelzés nem érkezett. Csupán annyit lehetett tudni bizonyosan, hogy órák óta ülésezik a legfelsőbb vezetőség, és – újságolták a később érkező kollégák – gyűl a tömeg a Központi Bizottság székháza előtt. Valahol a Prahova völgyében robogott már az Északi pályaudvarról déli egykor kifutó vonatunk, amikor egy táskarádióból utolért bennünket Ceaușescu jellegze-

tesen rekedtes hangja a Központi Bizottság erkélyéről. Azt harsogta: ha netán MI is Csehszlovákia sorsára jutnánk, *mindenki fegyvert ragad, és egy emberként megvédjük a hazát*. Nagybányán azzal fogadtak, hogy a határnál felsorakoztak a szovjet tankok, sőt – a jól értesültek szerint – már át is lépték a határt. A 22-i lapok „cenzúrázva” adták közre a pártfőtktár beszédét, s amikor estére visszatért a fővárosból a *megyei első*, azt a belső utasítást hozta: ha bekövetkezik, amitől tartani lehetett, *senki fegyverhez nem nyúlhat!*

A *szégyen* engem sem került el azokban a forró napokban – emlékezetem szerint nemzedéktársaim sem voltak ezzel másképpen –: ha Ceaușescu távol tudta tartani Romániát a beavatkozástól, *MI miért vonultunk be?! Annyi megcsalás után ma már tragikomikusnak tűnik akkori önérzetességünk, „büszkeségünk”*. Hogy kisebbségi magyarokként többségi nemzettársaink helyett is szégyenkeztünk. Amidőn pedig a „kemény diktatúra” már csúcra járva működött, azt nem tudtuk megbocsátani magunknak: hogyan bízhattunk abban a Ceaușescuban, aki augusztus 22-én egészen mást mondott, mint 21-én?!

„Echinox-alakzatok”

Martos Gábor Echinox-tanulmányából, illetve az általa szerkesztett kötetből egyértelműen kiderül, hogy az a bizonyos három magyar oldal sokkal jelentősebb szerepet töltött be az erdélyi magyar irodalmi és művelődési életben, mint amennyire az adott terjedelem alapján arra következtetni lehetne. Martos 1987-ben egyetértőleg idéz egy 1977-es tanulmányomból – *Az érzékenység és értelem új formái az Echinox műhelyében* címmel jelent meg az Utunkban –, amelyben a magyar oldalak szerkesztésében a hetvenes évek derekán észlelt szemléleti és minőségi fordulatot próbáltam jelezni.

Az Egyed Péter és Szócs Géza nevéhez fűződő változásokat csak akkor tudjuk érdemben megítélni, ha számolunk a hetvenes évek derekára kialakult – újabb – romániai helyzet kihívásaival. Ezeket pedig az ún. „második kulturális forradalom” meghirdetése generálta. Úgy tűnik, hogy kezdetben a hatalom épp a szándékaival ellentétes hatást érte el, legalábbis a fiatalok körében. Az *egyneműsítés* agresszivitása, az *egyengondolkodás* kikényszerítése fokozatosan felerősítette a fiatal írók, filozófusok, politológusok

30 Nagy Gáspár: *Zónaidő. Közép-európai napló*. Széphalom Könyvműhely, Bp., 1995.

önvédelmi reflexét, „működésbe hozta” a *másként gondolkodás* értékörző és értékteremtő alternatíváját. Miután az Echinoux bekerült a bukaresti szellemörök látókörébe, egyre inkább botránykövé váltak Ion Pop, Marian Papahagi, Emil Hurezeanu, Ion Cristoiu, Ion Vartic, Ovidiu Pecican, Aurel Codoban, Ștefan Borbély, Corin Braga és mások írásai.

Az Utunk hasábjain 1977-ben még leírhattam: Ana Blandiana azért becsüli az Echinoux szerzőit, mert nem eszményíteni, hanem *eszményivé* szeretnék alakítani a világot. A nyolcvanas évek derekán ez a mondat Bukarestben már *nihil obstatot* kapott. Pezderka Sándor minisztériumi főtanácsos (gyakorlatilag: magyar főcenzor) három évig elfektette az Albatrosz Kiadóhoz benyújtott kötetem kéziratát, hogy aztán minden indoklás nélkül „kitanácsolja” az Echinouxról szóló tanulmányomat (is). Az 1982 óta Herder-díjas Ana Blandiana idézése miatt? Az *Ellenpontok* okán elüldözött Szócs Géza Echinoux-beli érdemeinek kiemeléséért?

A dolgok természetéből következik, hogy magam az Egyed Péter és Szócs Géza nevével fémjelzett 1974–1975-ös Echinoux-számokban fedeztem fel az elméleti érdeklődés létfontosságát. Vagyis annak a folyamatnak jótékony „hozádékát”, miszerint a tiszta elmélet egy korszerű művelődési modell érvényre juttatása érdekében kulturális tetté változtatható. E célból keresték Egyed Péterék a nemzedékükre háruló közösségi feladatokat. Nem volt nehéz kimutatnom, hogy az új értéktudatért vívott küzdelmükben az elméleti tájékozódás szépirodalmi és művelődési gyakorlatot szolgált.

Mintha fordított előjelű folyamat játszódott volna le akkoriban, mint amit az addigi nemzedéki jelentkezések tapasztalataiból ismertünk: nem a primér valóság impulzusainak hatására fedezték fel a létproblémákat, hanem a lételmélet ismeretében törekedtek valóságunk megértésére és alapvető tendenciáinak érzékeltetésére. Ami nyilván helyzeti adottságukból fakadó magatartás volt, és annyiban előny, amennyiben totalitásigényüket a valósággal való szembesítés során értékformáló tényezővé tudták avatni. Egyértelművé vált, hogy másfajta érzékenységgel közelítettek a világ dolgaihoz, s miközben a valóság fogalmát minden korábbi értelmezésnél tágabb egű realitásként érzékelték, törekvéseiknek helyzetük és lehetőségeik felismerése szabott irányt.

Adonyi Nagy Mária, Balla Zsófia, Cselényi László, Csiki László, Markó Béla, Vári Attila és mások költői

jelenléte az Echinoux akkori évfolyamaiban az esszéíró nemzedék törekvéseinek felerősítését, életszerűbbé tételét is jelentette. Annak a bizonyosága volt, hogy az értelem miként küzdött ezeken a hasábokon egy új látás- és gondolkodásmóddért – mindenfajta értelmetlenség ellen. Nem véletlen az sem, hogy a szerkesztők éppen akkoriban indították útjára a Dekameron rovatot. Egyed Péter egymás után kétszer is foglalkozott a groteszk elméleti problémáival, miközben vállalkozásuk értelmére így hívta fel a figyelmet: „Véleményünk szerint ez a népi művészet egyik ősi formájához, a pikareszkhez való visszatérés egyik útja. És ki tagadná, hogy a 20. század művészetének egyik nagy megújulási hulláma, amelyet Bartók, Brâncuși, Tamási nevével jelezhetünk, éppen a népi formákhoz, s ezen belül – pl. Tamási – a pikareszkhez kapcsolódik?”³¹

Visszatekintésében Markó Béla is a fiatal esszéíró nemzedék szárnybontását elősegítő műhelyként látja az akkori Echinoux-évfolyamokat. „Utólag megítélve azt kell mondanom – fejtette ki Kőrössi P. József mikrofonja előtt –, ők képviselték a modernizációt. Próbáltak elméleti alapvetést keresni egy másfajta művészetnek, másfajta irodalomnak. [...] Hozzájuk képest mi, akik közül többen, ha nem is mind, Székelyföldről kerültünk oda, mindenképpen tradicionálisabb irodalomeszményt követtünk. Ez is lehetett ellenzéki. A hagyomány, a történelmi identitás, akár még a szókincsben is, vagy esetleg példabeszédként használva, ugyanúgy irritálta a hatalmat. Direkt politikai ellenzékiségre vajmi kevés lehetőség volt, ezért kultúrába burkolt ellenzékiségről lehet beszélni, aminek az irodalom volt az eszköze.”³²

Az 1967-es „konzervatív költői forradalom”, és ami utána következett

Az 1967-es antológia utóéletében ma is eleven, mert megjelenése idején fontos irodalomtörténeti pillanatot rögzített. Az első Forrás-nemzedék indokolt avantgárd lázadása után a líra valamiféle „konzervatív forradalmát”.

Hogy mit jelentett ez? Magyarázattal nemrég Markó Béla szolgált: „Az azelőtti generáció – Szilágyi Domokos, Hervay Gizella, Lászlóffy Aladár – erős

31 Idézi Martos Gábor in *i. m.*

32 Kőrössi P. József: *I. m.* 120.

nyitást képviselt, avantgárd nyitást. Viszonylag urbánus szókincsű, hömpölygő, némi-képpen expresszionista költészet még a Szilágyi Domokosé is. Legjellemzőbb ez Lászlóffy Aladárnál volt, hosszúversek hosszú sorokkal, vissza a történelembe, előre a kozmoszba. *Hangok a tereken* (Lászlóffy Aladár), *Álom a repülőtéren* (Szilágyi Domokos) – maguk a címek mutatják, milyen ez a költészet. Ehhez képest radikális fordulatot vagy talán visszafordulást jelentett a *Vitorla-ének*, de ebben az idősebbek hangvétele még benne van.

Ugyanolyan szívesen olvastam Lászlóffy Aladárékat és Farkas Árpádékat, két egymást követő generáció egymástól nagyon eltérő habitusú hangadóit. Hogy milyen jellegű volt az a nemzedékindulás, hogy milyen típusú volt ez a kis költői forradalom, azt az is mutatja, hogy az urbánusabb költők a peremre szorultak, például Csiki László. Nem az ő nevével jellemezték a nemzedéket, pedig nagyon fontos költő és író volt. Kenéz Ferenc is csak afféle társutasnak számított. [...] Ki tagadná, utólag, hogy éppoly érvényes volt Csiki László vagy Kenéz Ferenc? Többen teljesen elakadtak, például Élteszi József, akinek pedig volt egy érdekes verseskönyve, az *Ismeretlen beszéd*. Eltért a nemzedéki stílustól, ez is közrejátszott abban, hogy kimaradt.³³

A *Vitorla-ének*éhez képest a *Varázslataink* költészete nem jelentett markáns nemzedéki indulást, radikális hangváltást – ez derül ki az utólagos megítélésekből. Az első Forrás-nemzedékkel indult Jancsik Pál antológia-szerkesztőként eleve az arcélüket villantó költőegyéniségekre koncentrált. Főként azokra, akik kivételes tehetségükkel „művelték a csodát”. Akik közül jó néhányan – önhibájuk okán vagy a diktatúra tehetségtrombolása következtében – torzóban maradt életművet hagytak ránk.

Pomogáts Béla irodalomtörténete több mint fél-száz lapon veszi számba a Forrás második költő-nemzedékét. A *Vitorla-ének* szerzői közül szintézis

A kiállítás részlete

olvasható Király László, Farkas Árpád, Kenéz Ferenc, Molnos Lajos, Cseke Gábor, Balla Zsófia költészetéről. Rövid feljegyzések Elekes Ferenc, Máté Imre, Miklós László, Paizs Tibor pályájáról.³⁴ A Huszonnyolcokból hatan nem jutottak el az önálló kötetig (Apáthy Géza, Balázs András, Krizsán Zoltán, Soós László, Szabó Barna, D. Szabó Lajos.) Műfajt váltott Aradi József, Bordy Margit, Cseke Péter, Komzsik István, Tatár György. Elhunyt Apáthy Géza, Balázs András, Máté Imre, Miklós László, Vásárhelyi Géza.

Jó megérzése volt Szilágyi Domokosnak: az idő igazolta Kántor Lajos judíciumát is. Nemkülönbön Láng Gusztávét, aki a Gaál Gábor Körből és a *Vitorla-ének*ből kinőtt második Forrás-nemzedék körüli viták kapcsán 1978-ban – jóval Szócs Géza költői jelentkezése után – megnyugtathatta a kedélyeket: az egyetemességigény nem vezet a hagyománytagadás öncsonkításához. „A második Forrás-nemzedék immár e meghódított egyetemesség emelkedettségével vehette szemügyre a »helyi színeket«; így lett az ő táj- és folklórkultuszuk nem tagadása, hanem szer- ves kiegészítője líránk modernségének.”³⁵

33 Körössi P. József: *A magyar kártya. Beszélgetés Markó Bélával*

34 Pomogáts Béla: *Magyar irodalom Erdélyben (1968–1989)*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010.

35 Láng Gusztáv: *Nemzedékek kézfogása*. Utunk Évkönyv, 1978. 146–148.